

Farmati Anna¹

A kolozsvári Szent Mihály-templomhoz tartozó Szentháromság Társulat identitás-helyreállító szertartásai

Témaválasztásomat a konferencia-felhívásnak ez a mondata ihlette: „Más felekezetek liturgiátörténetének bevonásával, összehasonlító vizsgálatával sokszínűbb, teljesebb kép alakítható ki a korabeli Erdély vallási életéről is.” Így esett a választásom a címben megnevezett „más felekezet” egyesületére, a kolozsvári katolikus Szentháromság Társulatra és annak kézikönyvében leírt szertartásaira.

A társulatról és jellegzetes barokk kori spiritualitásáról már beszéltem ugyan a 2013. évi budapesti *Menny és pokol a barokk kori ember életében* tematikájú lelkiségtörténeti konferencián, de *Mennyről szállott Jerusalemben: A kolozsvári Szentháromság Társulat mint mennyország* című előadásomban, illetve annak alapján készült tanulmányomban² korántsem mondtam el róla mindent, illetve a helyi liturgiátörténeti értékével akkor – a téma adta keretek miatt – nem is foglalkoztam.

Helyi vallástörténeti szempontból azért is lehet érdekes ennek a kis imagyűjteménynek az ismertetése, elemzése, mert a társulat felállítása és a könyvecské megjelenése összefügg a Szent Mihály-templom katolikus tulajdonba való visszatérésével.

Szentháromság Társulat a kora újkorban természetesen nem csak Kolozsváron létezett, sőt eredetét nézve nem is kora újkori találmány, erről bővebben írtam az előbb említett tanulmányban, a kolozsvári társulatnak viszont sajátos helyzeti értéke van. Erre éppen a helyi püspöki ajánlás hívja fel a figyelmet, amiről a későbbiekben még szót ejtek. Előtte azonban vessünk egy pillantást a katolikus szertartások összetett funkcióira a barokk korban. Erre azért van szükség,

¹ FARMATI Anna (1972) egyetemi adjunktus a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarának Magyar Irodalomtudományi Tanszékén, kutatási területe: középkori legendairódalom, a középkori irodalom recepciója, kora újkori magyar nyelvű katolikus egyházi irodalom.

² FARMATI Anna, *Mennyről szállott Jerusalemben: A kolozsvári Szentháromság társulat mint mennyország = Menny és pokol a barokk kori ember életében*, szerk. BÁTHORY Orsolya, Bp., 2014, 111–120.

mert a liturgia – ebben a korban különösen – nem csak a vallási élet külső megjelenésének rituális módja, hanem önazonosságot kifejező és építő jellege is van. A katolikus megújulás korában ez a jelleg igencsak hangsúlyossá vált. A másik oka, ami miatt érdemes erre kicsit kitérni, ugyancsak a kor hitéletének jellegzetességeivel van összefüggésben: ebben a korban a hitviták, a felekezeti versengések dogmatikai összetevői gyakran elhomályosítják a polémiák liturgiára vonatkozó tételeit, illetve sok esetben csak a konzekrációra, a szenttiszteletre, vagy a liturgikus berendezésekre és ruházatra szűkítik.

I. A szertartások identitást alakító funkciója a reformáció utáni katolikus hitéletben

Arról, hogy a liturgia is mennyire kulcskérdéssé vált a 18. századra, Georg Rippel 1723-ban kiadott és 1754-ben Nagyszombatban magyarul is megjelent szertartásokat magyarázó könyve³ tanúskodik legjobban, nem csak témája, hanem nyelve és formája miatt is. A könyv dialógus formában és anyanyelven (eredetileg németül) íródott: a katolikus teológiai tudományokban járatos *Doktor az Új-megtérten* beszélget, akinek a sok esetben éppen a viták tárgyát érintő kérdései alapján szertartások mibenlétéről és értékéről is tanítást ad. A három nagy részből álló könyv csak az úgynevezett hivatalos liturgia ismertetésére vállalkozik (szentmise, breviárium, szentségek, áldások és szentelmények), nem tér ki a társulatok sajátos szertartásaira, melyeknek elemei viszont többnyire a hivatalos szertartásokból származnak: breviárium-elemek (hóráskönyv), liturgikus tételek anyanyelvű változatai (himnuszok, rezponzóriumok), olvasmányos, processzió használható imádságok és énekek, litániák. A leglényegesebb különbségek egyike viszont a hivatalos és a társulati szertartások között az, hogy ezek anyanyelven végezhetők, és – bár plébánosi vagy szerzetesi felügyelet mellett, de – akár laikusok is vezethetik.

A szertartások, mind a hivatalos latin nyelvűek, mind a társulatbeliek, az egyetemes katolikus, a regionális és csoportidentitás formálására, megtartására egyaránt alkalmasak voltak.

³ RIPPEL Gergely, *Anyja-Szent-Egyháznak Ceremoniái, és szertartásai, mellyeket A' Magyar Nemzetnek lelki javára, és épületére Tisztelendő Rippel Gergely úrnak helestádi Papnak könyvéből Haza tulajdon nyelvére fordítottatott. A'Méltóságos Szent-Illónai József arbai püspök, Nagyszombat, 1754*

Érdemes témánk szempontjából röviden a processzióknál és a litániáknál⁴ mégis megállni, hiszen ezek hasonlítanak leginkább a nem hivatalos liturgikus formákhoz, amelyek a társulati kézikönyvekben általános jelleggel megtalálhatók. Ezt olvashatjuk Rippelnél:

„A Proceffió, vagy Bútsú járás nem más, hanem bizonyos embereknek, egy vagy több külömb-féle köfségnek gyülekezete, kik rendben imádkozván, vagy énekelvén azon egy bizonyos helységben... » vagy Templomban együtt mennek, hogy ott bizonyos fzükségeket egy akarattal Iften eleibe adgyák, és imádságokkal néki ajánlyák. E képpen magyarázza a Moguntziai Gyülekezet 8 1 3. eftsztendőben emez igéekkel: Lytaniákat (ezen a fzón pedig a Proceffiókat érti, mivel ezekben közönségefen a Lytaniákat fzozták énekelni) hirdetnek, hogy Istennek könyörögvén hol mi szükségben irgalmafágát nyerjék.”

Mindezekből láthatjuk, hogy általános jelenségként is nyugtázhatjuk a liturgia és az ahhoz kapcsolódó kisközöségi szertartások identitásformáló erejét: „...bizonyos embereknek, egy vagy több külömb-féle köfségnek gyülekezete” végzi ezeket.

A továbbiakban tehát egy konkrét kolozsvári közösség esetében fogjuk közelebről is megnézni, hogy ez mit is jelent.

II. Röviden a társulatról és a kézikönyvről, illetve annak fent említett approbációjáról

A Szent Mihály-templom Szentháromság Társulatának általam használt kézikönyve a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található kis kötet,⁵ ami ugyan nem az első kiadás, de ettől lényegesen nem különbözik. Az első kiadást az OSzK-ban volt alkalmam kézbe venni és összehasonlítani a második kiadással. A kézikönyvben található szokásos, illetve a kötelező bevezető szövegekből kide-

⁴ Uo., 106.

⁵ *Menmyről szállott uj Jerusalem, Az az: a tellyes Szent Háromság egy bizony örök Istennek; a Szeraphimok és Áitatos Keresztyén hívek meg-egyező buzgóságok által mindenkor ditséretet teendő gyülekezet, És annak Regulái Mellyek A Királyi Kolosvár Várossa Szent Mihály archangyal Parochialis Templomában fel-állítása alkalmatosságával azon confráternitásnak Ki-adattak anno 1752 Szent Iván Havának negyedik napján. Ujjolag ki nyomtattott 1778, Kolosvaratt, Kollmann Josef Ferencz által*

rül, hogy a társulatot 1751-ben engedélyezi a szentszék, és a helyi püspök, Sztojka Zsigmond Antal engedélye is ebből az évből való. Ez utóbbira minden esetben szükség volt, csak saját püspöki engedéllyel működhetett társulat. A kézikönyvet a kolozsvári jezsuita nyomda már a következő évben, 1752-ben ki is adta.

Az 1751-es esztendő a templom történetében azért jelentős, mert felirat is tanúsítja, hogy ekkor fejeződtek be a helyreállítási munkálatok. Köztudott ugyanis, hogy a reformáció éveiben, 1545-től, a templom protestáns kézre került, 1568-tól az unitárius felekezet használta (kivéve az 1603 és 1605 közötti éveket, amikor Basta a jezsuitákra bízta). Volt tehát a templomnak egy unitárius korszaka is, amelynek 1716-ban Gróf Steinville István vetett véget: katonasággal foglalta vissza a katolikusok számára. A tulajdonbavétel utáni években Bíró János plébánosnak, aki 1739 és 1761 között volt a templom felelőse és a plébánia-közösség vezetője, egyik legnagyobb gondja a liturgikus berendezés visszaállítása, a plébániai élet megszervezése volt.

A történelmi összefüggésekből is sejthetjük, hogy nem véletlen sem a Szentháromság-oltár elhelyezése, sem a Szentháromság Társulat létrehozása. A sejtésünket viszont igazolja a kiadványban szereplő és már emlegetett püspöki engedély is. Ezt olvashatjuk benne ugyanis:

„Azért meg-értvén némelly aitasos hiveknek arra czélozni dicsiretes akaratt yokot: hogy Erdélyi Diocaesusünkben, a' Kolozsvári parochilais Szent Mihály Archangyal tiszteletére épitetett Templomban, a tellyes Sz. Háromság Egy Istennek fel – állítatnék Congregatioja oly végekre nézve: hogy mind az Hiveknek szivében pedig gyümölsősebben, és hathatósabban nevelkedhetnék annak tisztelete; mind pedig hogy az a' leg-szentségesbb, és minden imádásra méltó Felséges Mysterium, (a' kinek el-botsátásából egyedül ő tölle ismért titkos végekből olly sok idokig az Antitrinitáriusoknak káromló szájjal való tanítása, tiszteletét martzanglotta;) már ez után mindenkor az egyedül ötet illető Isteni imádással, és aitasos búz-gósággal tiszteltetnék”⁶

A hitvédelmi és restaurációs jelleg tehát az engedélyek, az alapító okiratok szövegében is megmutatkozik: a pápai bulla az imaszándékok között említi az eretnokségek kiirtásáért való imafelajánlást a búcsúnyerés egyik feltételeként,

⁶ *Mennyről szállott...* (oldalszám nélkül)

Sztojka Zsigmond Antal püspök alapító okirata pedig⁷ ugyancsak megemlíti a társulat alapításának ezt a vonatkozását. Tehát a confraternitas felállításának célja, a hívek hitéletének elmélyítésén túl, az elhatárolódás is a múlttól, valamint az épület és az azt használó közösség új identitásának a megerősítése.

Feltevődhet a kérdés: miért volt szükség egy társulatra, hiszen a templom művészi helyreállítása maradéktalanul megtörtént, a hivatalos szertartások valószínűleg zavartalanul zajlottak a templomban. Erre a kérdésre könnyen választ kapunk, ha kicsit megismerkedünk ezeknek a társulatoknak a működési elvével. (Ilyen több is működött ebben az időben Kolozsváron, a ferences és a jezsuita rendhez, illetve templomhoz is tartoztak ilyen társulatok.) És ezzel ki is mondtuk az egyik legfontosabb indokot: a confraternitasok mindig helyhez és helyzethez kötöttek, egy bizonyos rendházhoz és/vagy templomhoz tartoztak, a templomban saját privilégiumos oltáruk is volt (ami azt jelentette, hogy szertartásaikat a megadott oltár előtt végezheték, és ezzel bizonyos búcsúengedélyek jártak együtt). Emellett a társulatoknak sok esetben világi vezetősége volt még akkor is, ha a plébános felügyelete mellett működött. Ez lehetőség volt az előkelő társadalmi rangú emberek megnyerésére, a kapcsolatok megszilárdítására. A társulatok imádságai, szertartásai, olvasmányai teljes mértékben anyanyelvűek voltak. Saját zászlót vagy egyéb identitást jelző eszközt, esetleg ruházatot is használhattak. Általában szociális tevékenységet is folytattak, és ezen keresztül is kiemelt szerepük volt az egyházközség életében.

III. A kolozsvári újraalakult plébániai közösség laikus szertartásai a kézikönyv második, bővített kiadása szerint

Amit már említettem, a *Mennyből szállott Jeruzsálem* címet viselő kézikönyv kiadásai lényegesen nem különböztek egymástól. A successori jurisdictio szerint az engedélye éppúgy érvényes volt, a szabályok változatlanok maradtak. A társulat tagjai számára a püspöki engedély szabta meg azokat a napokat, amelyek – a tituláris ünnepen, jelen esetben a Szentháromság vasárnapján kívül – a tagok kiváltságos ünnepe és búcsúnyerési lehetősége volt. A kolozsvári társulat számára ilyen céllal a püspök a Szentháromság vasárnapja utáni négy vasárnapot, a Nagybaldogasszony ünnepe utáni vasárnapot, Szent András havának utolsó vasárnapját, a nagyböjt első vasárnapját és a húsvét utáni második vasárnapot engedélyezte, a gyülekezet helyekét pedig az ún. királyi kápolnát (Capella Regia) jelöli meg.

⁷ Ennek latin eredetije ma is megtekinthető a Szent Mihály-plébánia levéltárában.

A tagok elsősorban a Szentháromság állandó dicséretére kötelezték el magukat, és az angyalokhoz hasonlóan kellett ezt megvalósítaniuk. Ezért a szertartások gerincét az ún. *Szentháromság-olvasó* vagy más néven *Angyali olvasó* képezte, amely az égi liturgia földi leképzését reprezentálta. A kézikönyv második kiadásába viszont új ájtatosságok is bekerültek: egy litánia és több Szentháromságot dicsőítő ének. A következőkben röviden ezeket ismertetném, mivel az *Angyali olvasóról* és annak a Padányi Bíró Márton által történt céltudatos terjesztéséről az említett kontextusban már korábban szóltam. Itt csak annyit jeleznék, hogy a kolozsvári társulat alapítása egyáltalán nem független ettől a mozgalomtól.

IV. Szentháromság-litánia – minden szerdán

A társulatok szertartásos életéhez hozzátartozott a valamely hétköznapi kiemelése (amely a hivatalos votív napokon kívüli megegyezés alapján is ki lehetett jelölve). A jelen társulat számára ilyen volt a szerdai nap, amikor a Szentháromság-litániát imádkozhatták közösségekben. Fontos összetevő a közösségi, nyilvános jelleg, hiszen magánájtatosságként bárki bármit szabadon imádkozhatott időponttól függetlenül, a látványosság, a nyilvánosság viszont nagyobb identitáserősítő erővel bírt.

A litánia műfaja akár önmagában is érdekes lehet, hiszen ugyancsak a megkérdőjelezett imaformák közé tartozik, éppen ezért Rippel könyve is kitér röviden létjogosultságára. A litánia⁸ valójában az egyik legősibb imaforma, és ugyancsak a hivatalos liturgia bizonyos részleteire megy vissza. A görög *litaneia* szó alapvetően könyörgést jelent, amit intézhetnek Istenhez vagy később különböző szentekhez. Gyakorlati előnye az, hogy elég csak az előimádkozónak ismernie a szöveget, a közösség ismétlődő válaszokkal kapcsolódik be. A gyakorlati jelentőségével egyenértékű a spirituális és didaktikus jelentősége, ami általában messze túlmutat a pusztán kérő imádságon. A megszólított attribútumai (legyen az Isten, Jézus, Szűz Mária vagy más szent) jelentős teológiai és/vagy erkölcsi tanítást tartalmaznak, gyakran képekbe, metaforákba rejtve. A legekleatásabb és legismeretesebb példája ennek a Loretói litánia – de nem ez az egyetlen.

A Szentháromság-litániáról (amelynek nyilván több változata is ismeretes), eleve feltételezhetjük a teológiai telítettséget. Ez általában a litániák első egységében szokott előfordulni. Kézikönyvünkben a következő invokációkat találjuk az első egységben (amire a válasz: *Irgalmazz nekünk!*): „Egy öröktől fogva való is-

⁸ RIPPEL, *i. m.*, 454.

tenség, / Egy valóságban való Háromság, / Szent és el-oszthatatlan Egység, / Állatban Egység, Személyekben háromság, / Egyenlő Hatalmasság, / Egy, és öröktől való Felső, / Egy, és egyenlő Dicsőség, / Egy Isteni Háromság” – majd a szokásos Teremtő Atya, megváltó Fiú, vigasztaló Szentlélek után megismétlődik: „Állatnyában egy Isten, és Személyében három”. A továbbiakban pedig a nikaiai hitvallás tanítását követhetjük nyomon a litánia segítségével: „Születés nélkül való Atya, Egy öröktől születő Fiú, Mind kettőtől öröktől fogva származó Szent Lélek...”

Az invocációkra adott válaszok ugyancsak eltérnek kissé a megszokottól: a második és a harmadik egység esetében hangsúlyosan ott van benne a megszólított: „Ments-meg minket Szentháromság, Kérünk téged, hallgass meg minket Sz. Háromság”⁹

A litániát záró könyörgések többnyire a kollektá típusba tartoznak. Esetünkben a könyörgés első bekezdése követi is ezt a szerkezetet, a záradék előtt viszont egy dilatáció található: a társulat tagjaiért több kérés is felsorakozik, és csak utána következik a szokásos lezárás. Az ámen viszont még mindig elmarad, és előtte hosszú imádságot olvashatunk. Ennek első egysége dicséret, majd az ún. kisdoxológiával zárul. A második egység könyörgés a kongregáció elhunyt jetezőiért, illetve az elhunyt tagokért. Minden egység a Szentháromság megszólításával kezdődik.

A rövid leírásból is érzékelhető a halmozással, ismétléssel akcentualizált Szentháromság-dicséret, aminek hitvallás-értéke van, akár csak az *Angyali olvasónak*.

V. Az énekekről

A társulati kiadványok fontos tartozékai a tematikus énekek. Ezek lehetnek kiszolozsma-himnuszok vagy népénekekhez hasonló, célirányosan megírt ún. pius dictamenek, ritkábban ismert népénekek. Azért ritkábban, mert az általánosan használt énekanyag (a hivatalos kántorkönyvek anyaga) nem fejezte ki kellő mértékben a csoportidentitást és a spirituális irányultságot. Némely ének előtt – ahogyan más hasonló kiadványban is – olvashatjuk is az *új* jelzőt, ami, mondjuk, száz évvel ezelőtt nem vált volna becsületére egy éneknek.¹⁰

⁹ Uo. 52–53.

¹⁰ Utalok itt Oláh Miklósnak az 1560. évi esztergomi zsinaton hozott rendeletére, mely szerint egy ének dogmatikai tisztaságát az szavatolta, ha legalább 100 éves volt, vagyis reformáció előtti – csak hogy azóta eltelt az idő... Vö. PÉTERFFY Carolus, *Sacra concilia*

Az énekek szerepét egyébként nagyszerűen kifejezi a fejezetcím is: *Ugyan a' Szent Háromság Congregatiojnak áitatosságihoz tartozo Énekek.*¹¹ A processziók alkalmával, a privilégiumok között megjelölt ünnepnapokon vagy akár magán-ájtatosságok részeként, ismert dallamokra énekelték ezeket.

A kolozsvári társulat könyvecskéje csupán öt ilyen éneket tartalmaz a következő incipitekkel: „Oh mi örök Szent Istenünk, Atya, Fiú, Szent Lélek; Le-borulok Isten, mostan Te előtted; Oh Te Bóldog Szent Háromság; Szent háromságnak az én életemet, Szent, szent, szent...” Az utóbbi kifejezetten a Szentháromság-olvasó lezárására való, mindössze egyetlen szakasz, szerkezetében elüt az előzőktől.

Egyet ezek közül, az *Oh Te Bóldog Szent Háromság* kezdetű sikerült azonosítanom: az *O lux beata Trinitas* kezdetű breviáriumi himnusz fordításáról van szó, amely Kájoni János *Cancionále catholicum*ában is megtalálható,¹² de más nótajelzéssel. A kiadványunk viszont refrénesíti az eredeti himnusz-formát, az esti, vecsernyehimnuszot reggelivé komponálja át, tehát processziókra is alkalmazhatóbbá teszi:

„Oh te bóldog Szent Háromság / Örök Isten / s' Méltóságos nagy Uraság: / Örök Isten / (Már el-mégyen a' Nap-világ), *Feljött már a szép nap-világ* / Örök Isten / Légy szivünkben világosság. / Nagy Úr Isten. // Téged dicsírünk Versekkel, / Reggel, estve könyörgéssel: / Téged imádó nyelvünkkel, / Aldunk szép tiszteletekkel. // Dicsőség légyen Atyának, / Es eggyetlen-egy Fiának: / A' Vigasztaló Malasztanak, / Mind örökké egy Urunknak.”

(Dólttel az új megfogalmazások.)

A többi ének nem valószínű, hogy korábbi gyűjteményekre vezethető vissza, de megtalálhatók az *Angyali társaságnak szövetsége*¹³ című hasonló kiadványban. Tudvalevő, hogy a mozgalom elindítója, Padányi Bíró Márton maga is komponált énekeket a társulatok számára, mert az éneknek a szertatásokban az átlagosnál is nagyobb jelentőséget tulajdonított – erről prédikációiban olvashatunk igen szép eszmefuttatásokat. Nem véletlen tehát ezeknek az énekeknek a feltűnése a második kiadásban. Az *Oh mi örök Szent Istenünk* kezdetűben például otthagyja „névjegyét”, vagyis a mennyei-földi analógiának a gondolatát, ami az *Angyali ol-*

ecclesiae Romano Catholica in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI. Tom II. Pozsony, 1742, 93.

¹¹ *Mennyről szállott...* 59.

¹² *Régi Magyar Költők Tára XVII/15B*, szerk. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, a335–336 és b316–317.

¹³ *Angyali társaságnak szövetsége*, Győr, 1754, 50.

vasót is jellemzi: „Seraphimok téged mennyben szent, szent, szentnek kiáltnak: / Minden szentek dicsőségben leborulva imádnak // Imé mi is igaz hittel, előtted le-borulunk:/ reménységgel, szertettel tisztelünk és imádunk.”¹⁴

Az énekek tartalmukat-jellegüket tekintve mindenekelőtt dicséretetek, de az alapvető hittani igazságoknak az ismétlés segítségével történő elmélyítése itt sem marad el. Ennek a típusú módszernek nagyon régi, de hatékony eszköze a refrén. A négy strófikus ének közül három refrénes, és mindhárom esetben a refrén a Szentháromság közvetlen dicséretét tartalmazza, vagy pedig allúziót a Szentháromság-olvasó szövegére („Szent Háromság, egy valóság, áldott légy, örök boldogság; Szent, szent, szent vagy, hatalmad nagy, bűneinkért a pokolra ne adj”).¹⁵

A kézikönyv használata tehát ilyen szövegeken keresztül segítette a tagok hitéletét. Emellett természetesen érdemes volna többet tudni ezeknek a szertartásoknak a menetéről, esetleg a használt identitást kifejező eszközökről, ruházatról – ehhez lett volna szükség még valamelyes levéltári kutatásra, amennyiben egyáltalán az alapító oklevélen kívül még maradt fenn valami anyag.

¹⁴ *Mennyről szállott...*, 59.

¹⁵ Uo.